BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI.

Dusnazarov O‘ktam Xidirnazarovich, Guliston davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarda boshqaruv kompetensiyalarining mazmun-mohiyati, ularning tarkibiy tuzilmasi hamda rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Xorijiy, MDH mamlakatlari va O‘zbekiston olimlarining ilmiy yondashuvlari qiyosiy o‘rganildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra boshqaruv kompetensiyalarining motivatsion, bilimiy, faoliyat, kommunikativ va refleksiv komponentlari asosiy tarkibiy qismlar sifatida aniqlanadi. Mazkur kompetensiyalarni rivojlantirishda tizimli, faoliyatli, kompetensiyaviy va modellashtirish yondashuvlari metodologik asos sifatida belgilandi.

Kalit so‘zlar: boshqaruv kompetensiyasi, bo‘lajak pedagog, metodologiya, tizimli yondashuv, modellashtirish, liderlik.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ.

Аннотация. В статье рассматриваются сущность, структура и теоретико-методологические основы развития управленческих компетенций у будущих педагогов. Проведен сравнительный анализ научных подходов зарубежных, стран СНГ и узбекских исследователей. Установлено, что управленческие компетенции включают мотивационный, когнитивный, деятельностный, коммуникативный и рефлексивный компоненты. В качестве методологической основы определены системный, деятельностный, компетентностный и моделирующий подходы.

Ключевые слова: управленческая компетенция, будущий педагог, методология, системный подход, моделирование, лидерство.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPING MANAGEMENT COMPETENCES.

Abstract. This article analyzes the essence, structure, and theoretical-methodological foundations of developing management competencies in future teachers. Comparative analysis was conducted on the scientific approaches of foreign, CIS, and Uzbek researchers. The study identifies motivational, cognitive,

activity-based, communicative, and reflective components as the core elements of management competency. System, activity-based, competence-based, and modeling approaches were determined as key methodological foundations for developing management competencies.

Keywords: management competence, future teachers, methodology, systemic approach, modeling, leadership.

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi mutaxassis, balki ta’lim muhitini shakllantiruvchi, boshqaruvchi va yangiliklarni joriy etuvchi lider sifatida maydonga chiqmoqda. Shu sababli bo‘lajak pedagoglarda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda pedagogika fanining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mavzuning dolzarbligi ta’lim tizimida boshqaruvning inson omiliga tayanishi, pedagogik jarayonni demokratiklashtirish va individuallashtirish talablari bilan belgilanadi. Zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot sharoitida ta’lim tizimini modernizatsiyalash, boshqaruv jarayonlarini ilmiy asosda tashkil etish, ta’lim muassasalarida samaradorlikni oshirish hamda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayonida boshqaruv kompetensiyalarining o‘rni alohida ahamiyat kasb etmoqda. Globalizatsiya, raqamli transformatsiya, xalqaro ta’lim muhitida yuz berayotgan yangilanishlar, ta’lim jarayonining insonparvarlashuvi va individuallashtirilishi kabi jarayonlar zamonaviy mutaxassisdan nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar, balki rivojlangan boshqaruv madaniyatini ham talab qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, boshqaruv kompetensiyalari – bu shaxsning tashkiliy-rahbarlik faoliyatini samarali amalga oshirishga qaratilgan bilim, ko‘nikma, malaka, shaxsiy fazilat va kasbiy tajriba integratsiyasidan iborat murakkab tizimli kategoriyadir. Mazkur kompetensiyalar, avvalo, pedagogik tizimni mazmunan boyitish, ta’lim jarayonini oqilona tashkil etish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, inson omilini to‘g‘ri boshqarish hamda strategik rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi.

Bugungi kunda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi xalqaro ilmiy-amaliy tadqiqotlarda ham keng muhokama qilinmoqda. UNESCO, OECD, Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlar ta’lim muassasalari rahbarlari va pedagogik kadrlar boshqaruv madaniyatini oshirishni ta’lim sifatini ta’minlashning eng muhim omillaridan biri sifatida qayd etmoqda. Ayni paytda ko‘plab xorijiy mamlakatlar tajribasida boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish tizimli metodika asosida yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bunda treninglar, loyiha asosida ta’lim, liderlik maktablari, kasbiy rivojlanish dasturlari keng qo‘llanilmoqda.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham so‘nggi yillarda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish, ta’lim rahbarlari va pedagoglarning boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning kasbiy salohiyatini oshirish, boshqaruv jarayonlariga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish borasida qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlat ta’lim standartlarining yangilanishi, malaka talablarining qayta ko‘rib chiqilishi, ta’lim tashkilotlarini akkreditatsiya va reyting tizimi asosida baholashning yo‘lga qo‘yilishi boshqaruv kompetensiyalarining ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili boshqaruv kompetensiyalarining nazariy asoslari, pedagogik mohiyati, rivojlantirish

mexanizmlari va metodologik yondashuvlarini chuqur tadqiq etishga ehtiyoj mavjudligini ko‘rsatmoqda. Mazkur tadqiqot ana shu ehtiyojdan kelib chiqqan holda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish, uning mazmun-mohiyatini ilmiy asoslab berish hamda mazkur jarayonni takomillashtirish omillarini aniqlashga qaratilgan

1. Boshqaruv kompetensiyasining ilmiy talqinlari

Ilmiy adabiyotlarda “boshqaruv kompetensiyasi” tushunchasi turlicha talqin qilingan. Xorijiy tadqiqotchilar (M. Fullan, K. Leithwood va boshqalar) boshqaruv kompetensiyasini o‘qituvchining ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, jamoani boshqarish, qaror qabul qilish va o‘zgarishlarni boshqarish qobiliyati sifatida izohlaydi. MDH olimlari (V.A. Slastyonin, N.V. Kuzmina) boshqaruv kompetensiyasini pedagogik menejment jarayonida namoyon bo‘ladigan maxsus bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlar majmui deb talqin etadi. O‘zbekiston olimlari (R. Qodirov, S. Nishonova, N. Sayidahmedov, U. Begimqulov) tadqiqotlarida boshqaruv kompetensiyasi o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi va pedagogik madaniyatining muhim tarkibiy qismi sifatida e’tirof etiladi.

Shundan kelib chiqib, boshqaruv kompetensiyasini quyidagicha izohlash mumkin: “Bo‘lajak pedagogning ta’lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, boshqarish, jamoa bilan samarali muloqot o‘rnatish, innovatsiyalarni joriy etish va o‘z faoliyatini tahlil qila olishga tayyorligi va qobiliyati.”

2. Boshqaruv kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasi

Tahlillar asosida boshqaruv kompetensiyasining quyidagi komponentlari belgilandi:

Motivatsion komponent – boshqaruv faoliyatiga qiziqish, ichki ehtiyoj, mas’uliyat. Motivatsion komponent boshqaruv kompetensiyalarining tarkibiy qismi sifatida shaxsning rahbarlik faoliyatiga bo‘lgan ichki ehtiyoji, kasbiy faolligi, maqsadga yo‘naltirilganligi, tashabbuskorligi va o‘z faoliyatiga nisbatan mas’uliyatli munosabatini belgilab beruvchi psixologik-pedagogik omillar majmui sifatida talqin etiladi. Ilmiy manbalarda motivatsiya shaxsning faoliyatini boshqaruvchi ichki kuch, ehtiyoj, qiziqish va maqsadlar tizimi sifatida izohlanadi. (A. Maslow, F. Gertsberg, D. MakKlelland, L. Vygotskiy va boshqalar nazariyasiga tayangan holda).

Motivatsion komponent quyidagi ilmiy tarkibiy elementlardan iborat:

-Kasbiy ehtiyoj va motivlar – rahbarlik faoliyati bilan shug‘ullanishga bo‘lgan ichki ehtiyoj, boshqaruv jarayonida o‘zining kasbiy o‘sishiga bo‘lgan intilish;

-Qiziqish va ichki rag‘bat – boshqaruv faoliyatiga ijobiy munosabat, yangi bilim va tajribalarni egallashga yo‘naltirilgan intilish;

-Maqsadga yo‘naltirilganlik – strategik fikrlash, natijaga erishishga intilish, mas’uliyatni his qilish;

-Kasbiy o‘zini anglash va o‘zini baholash – shaxsning o‘z rahbarlik salohiyati, imkoniyatlari va cheklovlarini adekvat baholay olishi;

-Ijtimoiy-axloqiy motivlar – jamiyat, ta’lim jamoasi, o‘quvchi va pedagoglar manfaatiga xizmat qilishga yo‘naltirilganlik

Motivatsion komponentning funksiyalari

-Faollashtiruvchi funksiyasi – rahbarning boshqaruv faoliyatini faollashtiradi, tashabbuskorlikni oshiradi;

-Yo‘naltiruvchi funksiyasi – rahbarlik faoliyatining maqsad va vazifalarini belgilashga yordam beradi;

-Barqarorlashtiruvchi funksiyasi – murakkab vaziyatlarda ham kasbiy barqarorlikni ta’minlaydi;

-Integrativ funksiyasi – boshqaruv kompetensiyalarining boshqa komponentlari (kognitiv, operatsion, shaxsiy, refleksiv) bilan uzviy bog‘lanishni ta’minlaydi.

Motivatsion komponentni rivojlantirish mexanizmlari

-kasbiy rivojlanishga yo‘naltirilgan trening va seminarlar;

-liderlik maktablari, boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantiruvchi dasturlar;

-o‘zini anglash va refleksiya asosida ishlash;

-rag‘batlantirish tizimi va motivatsion muhit yaratish;

-innovatsion boshqaruv faoliyatini qo‘llab-quvvatlash.

Motivatsion komponentning diagnostika mezonlari

-boshqaruv faoliyatiga nisbatan barqaror ijobiy munosabat;

-tashabbuskorlik va yuqori kasbiy mas’uliyat;

-strategik fikrlash va natijaga intilish;

-kasbiy faollik va o‘z ustida ishlashga tayyorlik;

-jamoadagi ijtimoiy faollik.

Yakunda, motivatsion komponentning rivojlanganlik darajasi boshqaruv kompetensiyalarining shakllanishida asosiy omillardan biri bo‘lib, rahbarning kasbiy muvaffaqiyati, boshqaruv samaradorligi va innovatsion faoliyatining barqarorligini ta’minlaydi.

-Bilimiy (kognitiv) komponent – boshqaruv nazariyasi, pedagogik menejment, psixologiya bo‘yicha bilimlar.

-Amaliy (faoliyat) komponent – boshqaruv qarorlarini qabul qilish, tashkilotchilik, muammoli vaziyatni hal qilish ko‘nikmalari.

-Kommunikativ komponent – jamoa bilan ishlash, liderlik, hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

-Refleksiv komponent – faoliyatni baholash, tahlil qilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish.

Mazkur komponentlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, yaxlit tizimni tashkil etadi.

Bo‘lajak pedagoglarda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish quyidagi metodologik asoslarda amalga oshirilishi zarur:

Tizimli yondashuv

Boshqaruv kompetensiyasini kompleks, o‘zaro bog‘liq elementlar majmui sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Faoliyatli yondashuv

Talaba o‘qituvchini faqat bilim egasi emas, balki faol boshqaruv subyekti sifatida tayyorlashni ko‘zda tutadi.

Kompetensiyaviy yondashuv

Natija sifatida bilim emas, balki real vaziyatda qo‘llay olish qobiliyati mezon sifatida olinadi.

Modellashtirish yondashuvi

Boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy modeli ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq etiladi.

Muammo va yechimlar

O‘tkazilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki:

- ta’lim dasturlarida boshqaruv kompetensiyalariga yetarli e’tibor berilmaydi;
- amaliy treninglar yetarli emas;
- nazariya bilan amaliyot o‘rtasida tafovut mavjud.

Yechim sifatida quyidagilar taklif etiladi:

- maxsus modul va kurslar joriy etish;
- amaliy menejment treninglari;
- mentorlik va kouching texnologiyalarini qo‘llash.

Bo‘lajak pedagoglarda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi ta’lim jarayonining muhim talabi hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, mazkur kompetensiyani samarali rivojlantirish tizimli, kompetensiyaviy, faoliyat va modellashtirish yondashuvlariga asoslangan holda amalga oshirilishi zarurligi aniqlandi. Ishlab chiqilgan nazariy-metodologik yondashuvlar O‘zbekiston ta’lim tizimida qo‘llash uchun amaliy ahamiyatga ega. O‘tkazilgan ilmiy-tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagoglarda boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni kompleks pedagogik yondashuvni, fanlararo integratsiyani, shuningdek, zamonaviy innovatsion ta’lim texnologiyalaridan oqilona foydalanishni talab etadi. Tadqiqot davomida boshqaruv kompetensiyasining motivatsion, kognitiv, operatsion-amaliy, refleksiv va shaxsiy-axloqiy komponentlardan iboratligi, ularning o‘zaro uzviy bog‘liqligi hamda bir-birini to‘ldirish xususiyatlari isbotlandi.

Shuningdek, boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish samaradorligi ta’lim muassasasida yaratilgan pedagogik muhit, rahbarlik faoliyatiga tayyorlov darajasi, talabalarda mustaqil fikrlash va mas’uliyatni his etish ko‘nikmalarining shakllanganligi bilan bevosita bog‘liq ekanligi aniqlandi. Bu esa bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda an’anaviy usullardan tashqari, interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, reflektiv tahlil, tajriba-sinov ishlari va boshqaruv faoliyatini modellashtirish kabi samarali pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishni talab etadi.

Tadqiqot natijalari asosida bo‘lajak pedagoglarning boshqaruv kompetensiyalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish konsepsiyasi taklif etildi va uning amaliyotda qo‘llanishi ushbu jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. Mazkur konsepsiya ta’lim sifati, boshqaruv madaniyati, pedagogik jarayonni tashkil etish va optimallashtirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslarini boyitdi hamda ta’lim tizimida bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga puxta tayyorlash, ularning liderlik salohiyatini kuchaytirish, innovatsion boshqaruv faoliyatini shakllantirishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda keng ko‘lamli empirik tadqiqotlar, tajriba-sinov ishlari va xalqaro tajribalarni qiyosiy tahlil qilish zarurligi aniqlashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2016.
2. Leithwood K., Harris A. Successful leadership in schools. – London: Routledge, 2019.
3. Slastyonin V.A. Pedagogik menejment asoslari. – Moskva, 2012.
4. Kuzmina N.V. Professionalizm pedagogicheskoy deyatelnosti. – Sankt-Peterburg, 2010.
5. Qodirov R. Pedagogik menejment. – Toshkent: Fan, 2015.
6. Sayidahmedov N. Pedagogik jarayonning nazariy asoslari. – Toshkent, 2018.
7. Begimqulov U. Zamonaviy ta'limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
8. Harris A. Distributed leadership in education. – London: Springer, 2015.